

הפינוי והשחרור של אושוויץ - ינואר 1945 דניאל בלטמן

ב-18 בינואר 1945, עם התקרבותו של הצבא האדום, הוצאו כ- 60,000 אסירי אושוויץ לצעדת המוות. לא היה זה הפינוי הראשון של מחנה ריכוז נאצי. קדם לו בכחצי שנה הפינוי המבוהל של מחנה מיידנק, באזור לובלין. אולם פינוי אושוויץ היה הראשון בשורת הפינויים של מחנות הריכוז וההשמדה בשלבים האחרונים של המלחמה. בסמיכות לפינוי אושוויץ החלו הגרמנים לפנות גם את המחנות בגרוס - רוזן ובשטטהוף, וכמה חודשים מאוחר יותר, ערב הכניעה, גם את המחנות על אדמת גרמניה ואוסטריה.

כפועל התחיל פינוי אושוויץ מאסיריו כבר חודשים אחדים לפני הפינוי המבוהל של ינואר. לא היה זה משום שהתקבלה החלטה מסודרת במערכת הפיקוח על מחנות הריכוז בס"ס כי יש לפנות את המחנה. הדבר נבע בעיקר מהשתנות צורכי כוח האדם ומן הניוד הרב בין מחנות הריכוז במהלך 1944 כדי לענות על הדרישות להעסקת האסירים בתעשיית החימוש ובתעשיות הצבאיות. אולם הפינוי המסודר יחסית בקיץ 1944 והעברתם של אסירים יהודים רבים למחנות בעומק הרייך בשלבים מוקדמים היו בעלי חשיבות מכרעת.

באוגוסט 1944 היו באושוויץ כ- 150,000 אסירים. עם תחילת הפינוי היו בו כ- 60,000 בלבד, כלומר עשרות אלפי אסירים הועברו בהדרגה, במשך כחצי שנה, למחנות ריכוז שונים ולמחנות עבודה הכפופים להם על אדמת גרמניה. כך לדוגמה הועברו בנובמבר - דצמבר 1944 מאות אסירים יהודים למחנות - בת של דכאו ובוכנוולד במרכז גרמניה ובדרומה ולמאוסטהאוזן שבאוסטריה. גם מאות אסירים פולנים הועברו בדצמבר 1944 לבוכנוולד, ואלה כמובן רק דוגמאות ספורות לתהליך הפינוי המוקדם. מובן כי האסירים שפנו בתנאי רגיעה יחסיים, בסתיו - חורף 1944, תנאי קיומם וסיכויי ההישרדות שלהם במהלך הפינוי היו גבוהים לאין שיעור מאלה של המפונים בינואר 1945.

אי אפשר לערוך חלוקה מדויקת של האסירים שיצאו לצעדת המוות מאושוויץ על פי מוצאם, עם זאת ניתן להעריך את מוצאם של האסירים באושוויץ III (Monowitz) ערב הפינוי. ב-13 בינואר 1945, כמה ימים לפני תחילת הפינוי, היו במקום 9,806 אסירים, 9,054 מהם היו יהודים. הרוב המכריע של יהודים אלה היו פולנים (3,391 אסירים) והונגרים (3,013).

במחצית השנייה של 1944 היה אחוז היהודים בקרב אסירי המחנה גבוה לאין שיעור מזה שהיה בשנים קודמות, ובאוגוסט 1944 הגיע, על פי הערכות מסוימות של המחותרת במחנה, לכ- 65 אחוזים מכלל האסירים. צירוף של נסיבות, כמו גירושם המאוחר של יהודים רבים מהונגריה לאושוויץ ופינויו הסופי של גטו לודז' על כ- 70,000 תושביו בקיץ 1944 לאושוויץ, הביא לכך שביום פינוי המחנה בינואר 1945 היו היהודים הקבוצה הלאומית הגדולה ביותר

בין אסירי המחנה, בערך שני שלישים מכלל האסירים שיצאו לצעדת המוות. הפינוי, לא הוכן כראוי ונעשה בבהלה ובחיפזון, הביא למותם ורציחתם של אלפים מבין האסירים שיצאו את שערי אושוויץ ב- 18 בינואר 1945.

עדויות האסירים ששהו במחנה בשעותיו האחרונות מלמדות כי האנדרלמוסיה והמהומה שלטו בכיפה, וכי השומרים הגרמנים כמעט ולא התערבו במעשי האסירים. ככל הנראה לא חסרו אפשרויות הסתתרות בשטחי המחנה הנטושים. אולם רוב מוחלט של האסירים העדיף להתפנות ולא לחכות במחנה הנעזב לבוא הצבא האדום. הסביר זאת אחד האסירים:

אחד מידידי הקרובים במחנה [...] בא אלי בליל הפינוי והציע מחבוא משותף. בדרך מן המחנה למפעל "אוניון" נמצא, לדבריו, מקלט עזוב, שיכוסה רק למחצה [...] כוונתו היתה לצאת את המחנה עם אחת השיירות ואחר הספירה להתחמק בסמוך לשער, ובחשכת הלילה להגיע למקום המרוחק - מעט מן המחנה [...] הפיתוי היה חזק מאוד. בכל זאת, אחרי ששקלתי והפכתי בדעתי, העדפתי לצאת עם חברי ולחלק בכל את גורלם (ישראל גוטמן [עורך], אנשים ואפר: ספר אושוויץ – בירקנאו, מרחביה: ספרית הפועלים, 1957, עמ' 168).

רודולף הס, מקימו ומפקדו הראשון של מחנה אושוויץ, תלה את אשמת הפינוי המבוהל והבלתי מתוכנן באזלת ידו של מפקד המחנה האחרון, ריכרד באר. לדבריו היו בידי באר הוראות מפורשות, שניתנו כחודשיים לפני הפינוי, להכין את המחנה לקראת רגע זה. אולם בבוא יום הפינוי התברר כי לא נעשה הרבה. להערכת הס, זו היתה הסיבה העיקרית לתמותה הרבה ולתנאים הנוראים ששררו במהלכו.

לא כאן המקום לעמוד בהרחבה על דרכי הפינוי השונות של אסירי אושוויץ ומחנות - הבת שלו ועל מחנות היעד שאליהם הגיעו. מאמצע ינואר 1945 הועברו עשרות אלפי אסירים ממחנות - בת רבים מערבה במסלולי פינוי שונים. תהליך זה נחקר ותואר בפירוט בפרסומים רבים שהוציא צוות המחקר של המוזאון הפולני הלאומי באושוויץ. נביא דוגמה אחת של שיירת אסירים שעשתה דרכה ברגל ובקרונות רכבת פתוחים מבירקנאו לגפרסדורף. שיירת מפונים זו כללה 3,000 אסירים, רובם ככולם יהודים, שיצאו את בירקנאו ב- 18 בינואר 1945. כבר ביום הראשון נרצחו בין 300 ל- 400 אסירים על ידי מלווי השיירה. בדרך מגליוויץ, שהייתה עיר ריכוז ומעבר עיקרית של מפוני אושוויץ, אל העיירה רטיבור מצאו את מותם כ- 1,000 אסירים. בניישטאט נרצחו עוד 100, ובאזור גרייפנברג 1,000 אסירים נוספים. כעבור כחודש וחצי הגיעו 280 אסירים, מתוך ה- 3,000 שיצאו לדרך, לגפרסדורף.

פינוי רשת מחנות אושוויץ נמשך למעשה עד השבוע האחרון של ינואר 1945. לאחר שפנו המחנות המרכזיים (אושוויץ, בירקנאו ומונוביץ), נמשך תהליך פינוי של מחנות - הבת הרבים של אושוויץ, שהיו פזורים ברחבי שלזיה עלית. הגדולים שבהם היו שלושת המחנות

בגלייוויץ, שבהם היו כ- 3,000 אסירים, בבלכהמר - כ- 4,000 אסירים, ובפירסטנגרובה - כ- 1,500 אסירים. לפי עדויות שנאספו לאחר שחרור האזור בכמה מקרים כלל לא פונו האסירים מן המחנה. במקומות עבודה קטנים, שבהם היו כמה עשרות אסירים, נמלטו אנשי הצוות הגרמנים והשאירו את האסירים לנפשם. באחד הקומנדו החיצוניים של גלייוויץ הושארה לנפשה קבוצת אסירים שמנתה כ- 100 איש; הם המשיכו להתגורר בצריפים וחיכו לצבא האדום שיגיע לאזור. אך לאסונם עברה במחנה קבוצה של אנשי ס"ס בדרכה מערבה, ומשנתקלה בקבוצת האסירים רצחה אותם עד האחרון.

לא כל האסירים נפלו קרבן לכדורי המלואים; רבים מהם נפלו בדרך בשל תנאי הצעידה הקשים, מזג האוויר החורפי, המחסור במזון והתשישות הרבה שסבלו ממנה. במאות העדויות המצויות בארכיון יד ושם בולטת בתיאורי הניצולים חוויית הפינוי הקשה, שפעמים רבות עולה בעצמת הזוועה שלה על כל תיאורי הסבל והמצוקה שידעו בתקופת היותם אסירים במחנה. באחת העדויות תיאר יצחק גרבובסקי את יחסם של מלווי השיירות לאסירים:

אנחנו הולכים ומשני עברינו אנשי ס"ס עם הרובים, ומי שהיה צריך לעשות את צרכיו היה צריך לצאת מהשורה ולהתיישב לרגע לצדי הכביש שם על יד התעלה, לעשות צרכיו ומיד לחזור לאותו מקום איפה שהיה. זאת אומרת זה היה צריך לקחת דקה או שתיים לא יותר, כדי שיספיק לרוץ ולהתייצב שם שוב באותה שורה עם אותם אנשים שהלכו, מכיוון שהשורות היו צריכות להיות מסודרות בחמישיות. וככה זה היה, ומי שהשתהה ולא חזר מהר מאוד, ירו בו. והיתה ירייה ועוד ירייה, ממש יריות, ירו כמו בכלבים שוטים. ואת זה לא ראינו עד עכשיו[...]. ראינו תליות וראינו כל מיני דברים על איזו עברה שעשו אנשים כביכול. אבל פה ראינו שהאנשים הם פשוט הפקר לגמרי, לא שמים לב ויורים על ימין ועל שמאל בלי להתחשב בשום דבר. ואנחנו ראינו את הדם הזה על השלג הלבן הזה, והלכנו הלאה (ארכיון יד ושם, 03/7001).

תיאורים אלה, במיוחד תיאורי היחס הרצחני שגילו מלווי השיירות לאסירים הצועדים, אינם עולים בקנה אחד עם הערכותיו של הס כי חוסר תכנון ראוי הוא הגורם לתמותה ההמונית ולזוועה שהתרחשה במהלך הפינוי. הגורם המרכזי שחרץ את גורלם של האסירים היה יחסם הברוטלי של השומרים הגרמנים והאחרים שליוו את הצועדים. הפקדתם של השומרים על אסירים שרובם יהודים ומיעוטם פולנים או רוסים, שממילא לא נחשבו בעיניהם ראויים להישאר בחיים, יצרה את התנאים לרציחת האסירים. הקשיים שנלוו למסע הפינוי, כגון מזג האוויר, המחסור במזון והעדר תכנון מדוקדק של מועדי הפינוי ויעדיו רק הקלו את ביצוע הרצח ההמוני.

עם פינוי האסירים נותרה במחנה קבוצה של כ- 2,000 אסירים, רובם ככולם חולים שלא יכלו לצאת עם שיירת המפונים. תמוהה העובדה כי הגרמנים השאירו מאחוריהם קבוצה כה

גדולה של אסירים, מבלי לחסלם, שכן קבוצה זו היתה הראשונה שמסרה עדות לחוקרי הצבא האדום על המחנה ועל שהתרחש בו. הנשאים במחנה נותרו בצריפיהם בשל חוסר יכולתם המוחלט לצאת לדרך, ולא משום שהעדיפו להישאר במחנה. נהפוך הוא, ברוב המקרים עשו אסירים חולים ותשושים כל מאמץ לצאת לדרך ובלבד שלא להישאר בצריפי החולים, שכן היה חשש כי הגרמנים ירצחו את כל האסירים הבלתי כשירים לפינוי. פרימו לוי, שהיה בקבוצת החולים שנשארה באושוויץ לאחר הפינוי, תיאר את השבוע הנורא שעבר עליהם עד שהגיעו הרוסים:

המחנה שזה עתה נפח את נפשו, כבר נראה בשלבי התפוררות מתקדמים. לא מים, לא חשמל; חלונות ודלתות שנעקרו ממקומם והתנפפו וחרקו; בכל מקום נשמעו שאונם של פחים מעוקמים שהועפו מן הגגות; ענני אפר מהשרפות היתמרו רחוק וגבוה בשמים. על מה שעוללה ההפצצה נוספו מעשי בני-האדם: שלדים בבלואי סחבות על סף אפיסת כוחות - החולים שעדיין יכלו ללכת - הסתובבו כצבא רימה ותולעה על האדמה שהתקשתה מן הכפור. הפכו את הצריפים הריקים בחיפוש אחר מזון ואחר עצים; התנפלו בחימה שפוכה על החדרים גדושי הרהיטים של ראשי הבלוקים השנואים, שעד לפני ימים מעטים היה אסור להפטלינג הפשוטים להתקרב אליהם. מכיון שלא יכלו לשלוט במערכת העיכול, טינפו בכל מקום את השלג שכעת היה המקור היחיד למים (פרימו לוי, *הזהו אדם?* תל אביב: עם עובד, תשמ"ח, עמ' 172).

ב- 27 בינואר 1945 שחרר הצבא האדום את אושוויץ.

מקור : בשביל הזיכרון, 28, 1998, ע"מ 37 – 39.